XVI. ve XVII. Yüzyıl Başlıca Türkçe Tıp Yazmaları ve Bulundukları Kütüphaneler

Primary Turkish Medical Manuscripts and Libraries That They are in Belong to XVIth and XVIIth Centuries: Review

Şaban DOĞAN[a]

[a]Türk Dili Bölümü,
Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü,
Sakarya

Geliş Tarihi/*Received:* 05.01.2010
Kabul Tarihi/*Accepted:* 27.04.2010

Yazışma Adresi/*Correspondence:*
Şaban DOĞAN
Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü,
Türk Dili Bölümü, Sakarya,
TÜRKİYE/TURKEY
saband @sakarya.edu.tr

ÖZET Türkler tarih boyunca birçok alfabe kullanmışlardır. Bunlar arasında en uzun ömürlü olanı Arap alfabesidir. Oğuz Türkçesinin birbirinin devamı niteliğinde olan ve Türkiye Türkçesine de kaynaklık eden Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerine ait kütüphanelerimizde ve özel koleksiyonlarda Arap kökenli alfabeyle yazılmış binlerce yazma eser mevcuttur. Bu eserler üzerinde gerek dil gerekse bilim tarihi alanlarında birçok çalışma yapılmıştır ve yapılmaktadır. Ancak bunların çok büyük bölümü XIII.-XV. yüzyılları içine alan Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait olup Osmanlı Türkçesi eserleri üzerinde yapılmış çalışmalar oldukça azdır. Bu sebeple Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında karşılaştırmalı çalışma yapmak oldukça güçtür. Bu güçlük tıp yazmalarında da kendisini göstermektedir. Bu gerçekten hareketle Osmanlı Türkçesi tıp metni çalışmayı düşünen araştırmacılara kolaylık sağlamak için XVI. ve XVII. yüzyıla ait önemli tıp yazmalarının kısaca tanıtılması ve bu yazmaların kataloglardan ulaşılabilen nüshalarının arşiv numaralarının verilerek adı geçen eserlere ulaşılmasının kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Tıp metinleri vasıtasıyla Osmanlı hekimleri tarafından kullanılan tıp dilinin özellikleri ayrıntılı olarak ortaya çıkarılabilir. Daha çok terimler, alıntı kullanımlar ve bilgin sözcüklerine dayanması bakımından özel diller içerisinde en dikkat çekici olanları hiç şüphesiz meslek dilleridir. Eski Oğuz Türkçesi ve onun devamı niteliğinde olan Osmanlı Türkçesi eserlerinin de özel diller açısından değerlendirilmesi bahse konu dönemlerin dil kullanımı üzerine ilginç sonuçlar verebilir.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi; konu olarak el yazmaları

ABSTRACT Turks have used various ahphabets throughout history. Among of this is the Arabic alphabet which has the longest life. In libraries and special collections there are written in Arabic alphabet origin thousands of manuscript belonging to Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish which succeed Oghuz Turkish and constitute the base for Turkey Turkish. In both linguistics and science history fields, many researches have been made and still being made on these works. However most of them are from Old Anatolian Turkish Period which includes XII-XV centuries and there are limited studies conducted on Ottoman Turkish works. For this reason, comparative studies between Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish is quite difficult to do. This itself shows the difficulty in medical manuscripts. Driven from this reality, the objective is to briefly introduce major medical texts from XVI and XVII centuries for assisting researchers planning to study Ottoman Turkish medical manuscripts and by presenting archive numbers of catalog copies of these texts, to make it easy to reach particular texts. With departures from medical manuscripts, medicine language which used by the Ottoman doctors can be revealed in detail. It is of no doubt that amidst exclusive languages, language of profession is the one that attracts utmost attention since it is mostly based on terms, quotes and wise words. An evaluation of Ottoman Turkish works that succeeds Old Oghuz Turkish within the context of exclusive languages might reveal some interesting findings concerning the use of language in particular periods.

Key Words: History of medicine; manuscripts as topic

Copyright © 2010 by Türkiye Klinikleri

Turkiye Klinikleri J Med Ethics 2010;18(3):162-77

Gerek dil, gerekse tıp ve bilim tarihi alanlarında çalışan akademisyenlerin Eski Anadolu Türkçesi metinlerine Osmanlı Türkçesi metinlerinden daha fazla meylettiğini, Osmanlı Türkçesi dönemine ait metinlerin yeterince rağbet görmediğini ifade etmek yanlış olmaz. Bu sebeple de yukarıda da ifade edildiği gibi birbirinin devamı olan bu iki dönemle ilgili karşılaştırmalı çalışmalar yapmak güçtür. Osmanlı Türkçesi dönemine ait metinler üzerinde yapılan çalışmaların artması ve bu devir dil malzemesinin ortaya çıkarılarak karşılaştırmalı çalışma yapacak araştırmacıların kullanımına sunulması önem arz etmektedir. Tıp dili, tıp tarihi ve bilim tarihi alanlarında çalışan araştırmacıların bugüne kadar yapılmış çalışmalarda ortaya çıkarılan malzemeleri kullanıp karşılaştırmalı çalışmalar yapması ve alanlarına bu yönde katkıda bulunması gerekmektedir. Bunun yolu Osmanlı Türkçesi tıp yazmalarının metinlerinin de gün ışığına çıkarılarak karşılaştırmalı çalışma yapacak araştırmacıların hizmetine sunulmasıdır.

"Oğuzca yahut coğrafî tasnife göre Batı Türkçesi XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'daki yerli ağız özelliklerine dayalı bir yazı dili geliştirmiş, XV. yüzyıldan sonra da yerini Osmanlı Türkçesine bırakmıştır.[1]" Batı Türkçesinin XIII.-XV. yüzyılları içine alan, Selçuklu Dönemi, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti zamanında verilen eserlerin bulunduğu bu devrine Eski Anadolu Türkçesi ya da Eski Oğuz Türkçesi adı verilir. Oğuz ağız özelliklerine dayalı ilk yazı dilinin ürünleri olmaları ve dil bakımından da sade bir Türkçeyle kaleme alınmaları sebebiyle olsa gerek Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan eserlere araştırmacılar tarafından sonraki dönem eserlerinden daha fazla ilgi gösterilmiştir. Gerek tıp ve gerekse diğer alanlarda Arapça ve Farsçanın tesirinin kırılmaya ve yazarların eserlerini Türkçe ile kaleme almaya başladığı Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Türkçe sadece tıp değil edebiyat, din bilimleri, tarih vb. alanlarda da eserler verilen bir dil olma niteliği kazanmaya başlamıştır. Bu dönem tıp eserlerinin dili, söz varlığı ve Türkçenin bilim dili oluşu doğrudan çalışmamızla ilgili olmadığı için konuyu daha fazla uzatmak niyetinde değiliz. Dönemin tıp dili ve özellikleriyle ilgilenenler şu çalışmalara bakabilir.[2-6]

Gerek metin gerek dil ve söz varlığı hususlarında üzerlerinde birçok çalışma yapılan XIV.-XV. yüzyıllar arasında yazılmış Eski Anadolu Türkçesi Dönemine ait tıp metinleri bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. XVII. yüzyıldan sonraki dönemler de çalışma sınırları dışında tutulmuştur. "XVII. yüzyıl Osmanlı-Türk tıbbının yüzünü Doğudan Batıya çevirmeye başladığı yüzyıldır[7]" ancak XVII. yüzyıldaki Batılılaşma akımı sınırlı kalmış, "bu yüzyılda bazı Osmanlı hekimleri Lâtince, Fransızca ve İtalyanca gibi Batı dillerini öğrenmişler[7]" ve eserlerinde yer yer bu sözcükleri kullanmışlardır. (Eski Anadolu Türkçesinden itibaren başlayan ve İslam tıbbının da alıntılama yaptığı Grekçe kökenli sözcükler bu değerlendirmenin dışında tutulmuştur. Zira Grekçe kökenli sözcükler Batılılaşma akımıyla alınan sözcükler değildir. Bu sözcükler Arap ve Fars tıbbının yaptığı alıntılamanın Türk tıbbına yansımasıdır.) Türk tıbbının Batıdan yapılan tercümeler vasıtasıyla Batılılaşma anlamında hareketlilik gösterdiği dönem XVIII. yüzyıldır. *"XVIII. yüzyılda İznikli Hekim Ömer Efendi, Ömer Şifai Dede ve özellikle değerli hekimimiz Bursalı Ali Münşî'nin Micheal Ettmüller'den yaptığı Materia Medica çevirisiyle, Mynsicht'ten yaptığı Krabadin çevirisi ve Kınakına ve İpekakuana monografileri, Hekimbaşı Vesim Abbas Efendi'nin Galata'daki yabancı hekimlerle olan sıkı ilişkileri sonucu Doğu ve Batı tıbbı üzerine hazırladığı Düstur'u, Macar Bargios'tan çevirdiği Krabadin'i ve tarihçi Subhi Efendi'nin oğlu Hekimbaşı Abdülaziz Efendi'nin bir elçilik tercümanının da yardımıyla çevirdiği Hollandalı Prof. Boerhaave'nin Aforizma'sı hekimliğimizin Batılılaşma yolunda bu yüzyılda büyük çabalar harcadığına kanıttır.[7]"* XVIII. yüzyıl eserlerinde Batılılaşma akımları daha yoğun olarak görülmektedir. Kanaatimizce Anadolu sahası Türk tıp dilinin ilk dönemini ilk Türkçe eserlerin verildiği XIV. yüzyılla Batıya yönelişin yoğunlaştığı XVIII. yüzyıl oluşturur ve bu dönemin alt devreleri olarak değerlendirilebilecek Eski Anadolu Türkçesi Dönemi ile Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi tıp dili ve eserleriyle ilgili karşılaştırmalı metin çalışmaları için XIV.-XVII. yüzyıl eserleri yeterlidir.

Çalışma için önce eserlerin adları, müellif ya da mütercimlerinin tespit edilmesi gerektiği düşü-

nülerek tıp ve bilim tarihi ile ilgili ulaşılabilen kitap ve makaleler taranmış, XVI. ve XVII. yüzyıla ait eserlerin tespitinin ardından bulundukları kütüphaneler kataloglar yardımıyla belirlenmiştir. Ön incelemeden sonra eldeki malzemenin değerlendirilmesi ve tasnifine geçilmiş, eserler aşağıdaki ölçütler ışığında tasnife tabi tutulmuştur.

Yazılış tarihleri üzerinde mutabakat sağlanamamış, yaşadığı dönem hakkında tam olarak bilgi sahibi olunmayan yazarlar ve eserlerle XVI. ve XVII. yüzyıllarda yazıldığı bilinen ancak yazarları belli olmayan eserler de çalışma sınırları dışında tutulmuştur. Tabip olmadığı halde tıbbî eser tercüme eden mütercimlerin tamamı da çalışmaya alınmamış, eserleri alınanlar hakkında da ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Çalışmada birkaç varaklık risale tarzı eserlere yer verilmemiştir. Çalışmada tanıtımı yapılan eserler ve dönemleri hakkındaki bilgiler öncelikle katalog harici eserlerden bulunmuş, ardından da kataloglar yardımıyla bu eserlerin bulundukları kütüphanelere ulaşılmıştır. Böylelikle kataloglarda sıkça rastlanan eser adı hatalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Yazmaların yerlerinin tespitinde özellikle kütüphane kataloglarından[21-24] ve kütüphanelerin genel ağdaki sanal kataloglarından faydalanılmıştır. Sanal katalogların dayandığı kaynak kataloglar da[25-34] kaynakça bölümünde yer almaktadır. Çalışmanın ekler kısmındaki eser görüntüleri tarafımızdan kütüphanelerden temin edinilmiş resimlerdir.

Alâim-i Cerrâhîn: XVI. yüzyılın ilk yarısında İbrahim bin Abdullah tarafından yazılmış önemli bir eserdir. *"Eser Çintar adlı Yunanca cerrahi kitabının tercümesi olması yanında Türk tıp üstadları Hacı Paşa, Sabuncuoğlu, Şirvânlı, Akşemseddin'den ilaç terkiplerini de içerir.[8]" "Cerrah İbrahim Batıdaki çağdaş yayınlarla karşılaştırıldığı zaman elde taşınan ateşli silah yaralarından ve tedavilerinden ilk bahseden yazarlardan biridir. Bu da cerrahi tarihi bakımından önemlidir.[9]"* Eser toplam yirmi iki bâb olarak düzenlenmiştir. Cerrah İbrahim her bâbı fasıllara ayrılan eseri yazarken *"Hacı Paşa, Beşir Çelebi Hekim Şükrullah al-Şirvânî Akşemseddin, Şerefeddin Sabuncuoğlu gibi tabiplerin eserlerinden faydalanıp kendi tecrübelerini de eklemiştir.[23]"* Eser üzerinde daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak için Prof. Dr. Nuran Yıldırım'ın,[10-13] ve Ahmet Acıduman'ın[14] çalışmalarından faydalanılabilir. Yazmanın Manisa İl Halk Kütüphanesi (Muradiye) 1844 arşiv numaralı nüshasından bir varak ekler bölümünde verilmiştir (Resim 1). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Hekimoğlu Ali Paşa (Millet Ktp.) 568, Cerrahpaşa 125, Manisa İl Halk Kütüphanesi (Muradiye) 1844, 1851, Ali Emîrî Efendi 205, Millet Ktp. Tıb 205, Gotha Ktp. 107, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe yazmaları 7147.

Terceme-i Mucizü'l-Kânûn fi't-Tıbb: XVI. yüzyıl hadis, tefsir, belâgat âlim ve ediplerinden biri olan Muslihiddîn Mustafâ bin Şaban Sürûrî (897-969/1492-1562) tarafından tercüme edilen tıbbî bir eserdir. Terceme-i Mucizü'l-Kânûn fi't-Tıbb Ebu'l Hasan 'Alâuddîn b. Hazm b. Al-Nafîs al-Karşî'nin Mucez'inin tercümesidir.[23] Birçok konuda eserler veren Sürûrî'nin Arapça ve Türkçe toplam otuz eseri vardır. *"Şehzade Sultan Mustafa'nın doktorlarından birinin bir ilaç tarifini öğrenmek istemesi üzerine bu eserin önemini şehzadeye anlatan müellif, şehzadenin emriyle Türkçe açıklamalı bir şekilde tercüme eder.[15]"* Yazmanın Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2929 arşiv numaralı nüshasının bir varağı ekler bölümünde verilmiştir (Resim 2). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Milli Kütüphane (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi) 1077, A 1437, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.2276, İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or.

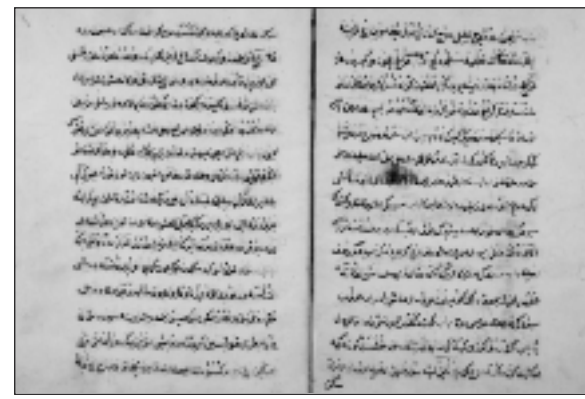

RESİM 1: *Alâim-i Cerrâhîn Manisa İl Halk Kütüphanesi (Muradiye) 1844.*

RESİM 2: *Terceme-i Mucizü'l-Kânûn Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2929.*

11282, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2929, 3662, Hekimoğlu Ali Paşa ve Camii (Süleymaniye Ktp.) 576, Kadızade Mehmed (Süleymaniye Ktp.) 347, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2060, Ayasofya (Süleymaniye Ktp.) 3662, Fatih (Süleymaniye Ktp.) 3542, Mihrişah Sultan (Süleymaniye Ktp.) 345/1, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1018, İsmail Efendi (Murad Molla Ktp.) 5/398, İstanbul Üniversitesi 964, 7080, Ankara Üniversitesi Tıp Tarihi 7244.

Terceme-i Risâle-i Bîh-i Çînî: Muslihü'd-dîn Mustafâ bin Şaban Sürûrî (897-969/1492-1562) tarafından yapılmış bir başka tercümedir. *"Tıp ile ilgili olan bu eserini, diğer eserlerinde olduğu gibi çevresindekilerin ısrarı sonucu tercüme etmiştir.[15]"* "*1543 yılında ortaya çıkan bîh-i çînî adlı ilaç hakkında Hintçe yazılan risâle Mahfî-i Gîlânî tarafından 1556 yılında Farsçaya çevrilmiş, Surûrî Farsça çeviriden Türkçeye tercüme etmiştir.[23]"* Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Reisülküttab (Süleymaniye Ktp.) 9/1207, Köprülü Ktp. 12/1598, Lala İsmail Efendi (Murad Molla Ktp.) 5/398, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K. 430.

Terceme-i Zahîre-i Harzemşâhî: Ebu İbrahim Cürcânî'nin Zahire-i Harzemşâhî adlı eserinin meşhur Osmanlı tarihçilerinden İdrîs-i Bitlisî'nin oğlu olan Ebu'l-Fazl Mehmed bin İdris bin Hüsâmeddin Defterî (öl. 982/1574) tarafından yapılan tercümesidir. Eser Kânûn al'ilâc ve Şifâ' al-Amrâz li Kulli Mizâc[23] adıyla da bilinir. Eserin tespit edebildiğimiz nüshalarından olan Topkapı nüshası hicrî 959 (M.1551) yılında yazılmıştır ve mütercim hattıdır. Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1832 numarada kayıtlı olan bu nüsha her sayfasında 19 satır olmak üzere toplam 455 varaktır. Eserin tespit edebildiğimiz diğer nüshaları şunlardır:

Nuruosmaniye 3574, Husrev Paşa (Süleymaniye Ktp.) 463, Antalya Tekelioğlu 457.

Mecmâü'l-Mücerrebât: Necmeddîn Mahmud bin İlyas eş-Şirâzî'nin El-Havî fî İlmi't-Tedâvî adlı eserinin tercümesidir. Eser Ahmed bin Bâlî tarafından tercüme edilmiştir. Ahmet bin Bâlî *"meşhur Molla Arap'ın talebelerinden olup tahsilini ikmalden sonra bir müddet kadılık mesleğinde bulunmuşsa da sonradan bu meslekten ferâgatla ilmen ve amelen tıp ilmi ile meşgul olmaya başladı.[16]"* Eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası vardır. Bu nüshalardan İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde kayıtlı olanın 6b numaralı varağındaki "*bu kitābı beş makāle üzerine kılduk*" ibaresinden anlaşılacağı üzere eser beş ana bölümden oluşmaktadır. Adı geçen nüshanın bir varağı ekler bölümünde verilmiştir (Resim 3). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 190, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Türkî Talat 3.

Terceme-i Mâlâ Yeseu't-Tabîb Cehlehû: Sultan Üçüncü Murad zamanında Osmanlı Divân-ı Âlî kâtiplerinden Hasan ibni Abdurrahman Efendi tarafından Yusuf bin İsmail bin İlyas el-Hûyî el-Bağ-

RESİM 3: *Mecmâü'l-Mücerrebât İstanbul Üniversitesi T 190.*

dâdî el-Kutbî el-Şâfiî (H.754-M.1353)'nin Mâlâ Yeseu't-Tabîb adlı eserine bazı ilâvelerle yapılan bir tercümedir. "Hasan bin Abdurrahman'ın mukaddimedeki ifadesine göre eserin tercümesi sırasında Hoca Sadettin ile Tabib Sinan Efendi'nin yardımlarını görmüş, kitap Bakkalzâde Molla Muhyiddin'in önünde okunmuştur.[23]" Eserin tespit edebildiğimiz nüshalar şunlardır:

Selimiye Camii 4715, III. Ahmed Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 1970, Hasan Hüsnü (Süleymaniye Ktp.) 1/1360

Menâfiü'n-Nâs: Hekim Nidâî tarafından kaleme alınan ve 1566 yılında tamamlanarak II. Selim'e sunulan eserdir. Eser toplam 60 bâb üzerine düzenlenmiştir. Türkiye'de ve dış ülkelerde çok sayıda nüshasının bulunması eserin devrinin çok meşhur ve rağbet gören bir ürünü olduğunun göstergesidir. Eser üzerinde Sadettin Özçelik tarafından 1990 yılında Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Nidâî Mehmed Çelebi – Menâfiü'n-Nâs (Metin-Dil Özellikleri-Söz Dizini) adlı bir doktora çalışması yapılmıştır. Yazmanın Milli Kütüphane A 2484 arşiv numaralı nüshasından bir varak ekler bölümünde verilmiştir (Resim 4). Eserin tespit edebildiğimiz iki yüzün üzerinde nüshası vardır:

RESİM 4: *Menâfiü'n-Nâs Milli Kütüphane A 2484.*

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2924/1, 2927/2, 2939/1, Adana İl Halk Kütüphanesi 1104/3, Çankırı İl Halk Kütüphanesi 3, 159, 480, Manisa İl Halk Kütüphanesi 7710/1, 8109, 1847, Balıkesir Edremit İlçe Halk Kütüphanesi 101, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 633, 975/4, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 269, 3442, 3422, 2571, 2620, 470, 269, 1076, Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi 1242/1, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 4102, İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or. 10954, Tunus Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 12007, 10041, Zürih-İsviçre Boşnak Enstitüsü Türkçe Yazmaları Ms 6, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 274, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 2354/1, 8566, 2590, 8597, 6729, 3087, 4641, 5703, 6342/1, 6342/2, 4661, 8749, 8780, 5902, 5695, 8746, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları 1066, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları 254, 258, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.1632, Staatsbibliothek Berlin Ms.or.oct.2021 Staatsbibliothek Berlin Ms.or.oct.3580, Ms.or.oct.3596, Bologna Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Turcici 3595, Turcici 3331, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1718, 1786, 590/1, Avusturya Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları pt. 171/Seetzen 47, 1116, Seetzen Kah. 1324, Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmaları New Series Ottoman Turkish Texts 1020, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 185, 196, 281, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 18/661, Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2105, Selimiye Camii 561, Reşit Efendi (Süleymaniye Ktp.) 712, 1250, 1250, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3603, 3604, 1/3556, 2/3556, Lâlâ İsmail 1/389, Cerrahpaşa 1/24, 262, 299, 2/529, 429, 48, 64, 65, 110, 151, 234, 253, 7/169, 83, 1/353, 404, 469, 84, 267, 1/278, 318, 542, 1/327, 1/332, 1/133, 1/52, Cebeci 470, Çapa 1/4452, 1/4485, 3338, 4493, Ali Emîrî Efendi 291, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Türkî Talat 8, Tıbbı Türkî 58, Tıbbı Türkî Kula 1, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi) 3/1107, Milli Kütüphane 576, 778/1, 2058, 3154, 3282, 3587, 2059, B 230, 8070,8031/4, 7842, 7912/2, 6682, 6713, 6515, 6147/1, 6103/2, 6096, 6665, 6208, 6150/1, 6189/1, 5842, 6023, 5097/1, 4144, 4077/5, 4803, 3587, 3749, 3425, 3282 , 2873, 2659, 2484, 957/2, 2058, 849/7, 778, 528/2, 576, 9029/1, 8798, 9277, 9304/2, 9172/2, 2484, 2659, 2873/1, 4144, Se-

lim Ağa Ktp. 2/882, Bayezit Umumi Ktp. 1/4154, 4155, Ali Emîrî Efendi 296, Amasya Bayezit İl Halk Ktp. 633, Akseki Yeğen Muhammed Paşa 2/230, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktp.) 5523, 5533, 5542, 1/5567, Ali Nihat Tarlan (Süleymaniye Ktp.) 2/101, Mevlana Müzesi 5059, Cebeci 1076, TBMM Meclis Kütüphanesi 1979, Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1445, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları 24, Süleymaniye Ktp. 820, 2253, Veliyyüddin Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2511, Laleli (Süleymaniye Ktp.) 1649, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 9/1041, Kadızâde Mehmed Efendi (Süleymaniye Ktp.) 343, Fatih (Süleymaniye Ktp.) 2/3636, 3637, Mihrişah Sultan (Süleymaniye Ktp.) 2/246, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2498, İstanbul Üniversitesi Ktp. 7040, 1/7074, 7077, 7100, 7145, 7111, 7121, Ali Emîrî Efendi 290, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 581/1, 1/404, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Hafız Ahmed Paşa Koleksiyonu 194, Köprülü Kütüphanesi 2. Bölüm 194, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2887, 5274/1.

Rebîü's-Selâme: Nidâî tarafından kaleme alınan ve II. Selim'e ithaf edilen eser, bir mukaddime yedi bab ve bir hatimeden meydana gelmektedir. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Y. 1744, Hacı Selim Ağa 3/882, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 2739/2.

Dürr-i Manzum: Nidâî'nin 1567 yılında tamamlayarak II. Selim'e sunduğu manzum tıp kitabıdır. Risâle-i Tıb ve Manzûme-i Tıbb adlarıyla da bilinen[23] eser bir mukaddime dört bâb ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Eserin Yz A 4798 arşiv numaralı nüshasının bir varağı ekler bölümünde verilmiştir (Resim 5). Yazmanın tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Süleymaniye Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu Tarlan 173/4, Manisa İl Halk Kütüphanesi 1858/1, 3118, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Yz. A 341, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu A 2203/2, A 2004/1, Yz A 4798, Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 1972/1, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu Şeriyye

RESİM 5: *Dürr-i Manzum Milli Kütüphane A 4798.*

816/6, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 503/5, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2089/2, Manisa İl Halk Kütüphanesi 7710/2, Dârü'l Kütüb, Kısm-ı Fehâris el-Şarkiyye 4802, Muallim Cevdet K 140/3, Esad Efendi 2468, Cerrahpaşa Tıp 41/2, Çapa Tıp 4450, 4483, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 1690/2, 2038.

Terceme-i Müfredât: Abdurrahman bin Yusuf Aksarâyî (öl. 950/1543) tarafından İbni Baytar'ın aynı adlı eserine yapılan tercümedir. Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Kılıç Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 4/716 numarada kayıtlıdır. Eser nesih hatla yazılmış 137 varaktır.

Enmuzecü't-Tıbb: IV. Murat'ın başhekimi Emir Çelebi tarafından kaleme alınan XVII. yüzyılın önemli tıp eserlerindendir. Eser bir mukaddime, altı ta'lim ve bir hâtime olarak tertip edilmiştir. Yazma *"bütün öteki tıp eserleri gibi, havanın, toprağın ve iklimin nitelikleri üzerine bir sağlık bilgisi bölümüyle başlar; anatomiden kısaca bahsettikten sonra, hastalıkların ve ilaçların teker teker açıklanmasına geçer. Kitabın son bahsi de ilgi çekecek kadar önemlidir. Burada Emir Çelebi hekimlerin mutlaka anatomi öğrenmelerinin gerekli olduğunu, ve hele savaşta bulunan hekimlerin, ölen askerlerin ölüleri üzerinde anatomi bilgilerini genişletmelerini ve eğer bu mümkün olmazsa maymunlar, domuzlar üzerinde teştih yapmalarını kuvvetle tavsiye eder.[9]"* Teorik ve pratik çeşitli tıbbî bilgileri içeren eser "Kaptân-ı Deryâ Recep Paşa namına 1624'te Kasımpaşa'da telif edilmiştir.[23]" Yazmanın Milli Kütüphane (Afyon Gedik Ahmet Paşa

İl Halk Kütüphanesi) 5169 arşiv numaralı nüshasından bir varak ekler bölümünde verilmiştir (Resim 6). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 958M/1 (Müellif hattı, İstinsah tarihi 1034 Hicrî, 1624 Mîlâdî), Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu) 2282, Milli Kütüphane (Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu) 17202, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 651/1, Madrid Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 12136, İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or. 7282, Bayezid Umumi Kütüphanesi 16365, Nuruosmaniye Kütüphanesi 3462, 3463, 3464, Hazine Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 544, Mihrişah Sultan (Süleymaniye Kütüphanesi) 1/342, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 7043, 7044, Esad Efendi (Süleymaniye Kütüphanesi) 1/2457, Köprülü Kütüphanesi 958M1, Cerrahpaşa 1/244, 96, 409, Antalya Tekelioğlu 504, Selim Ağa Kütüphanesi 1/863, Fatih (Süleymaniye Kütüphanesi) 3531, 3530 Cerrahpaşa 1/368, Laleli (Süleymaniye Ktp.) 1615, Milli Kütüphane B 343, İstanbul Üniversitesi Ktp. 7054, Çelebi Abdullah Efendi (Süleymaniye Ktp.) 225, Yusuf Ağa (Süleymaniye Ktp.) 4981, Afyon Gedik Ahmed Paşa 17202, Ali Emîrî Efendi 27, Revan Köşkü (Topkapı Sarayı Müzesi) 1685, 1686, Bağdat Köşkü Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 344, Çapa Hizâneti Neşet Ömer Erdolap 872, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 1571, 8743, Topkapı Sarayı Müzesi R. 1685, R. 1686, H. 544, B. 344, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 622, 221, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Türkî Talat 25, New Jersey-ABD Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmaları New Series Ottoman Turkish Texts 1628, Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları (Süleymaniye Ktp.) Y-70, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1838, Milli Kütüphane (Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi) 5169, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 651/01, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fa 958M/1, Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 4981

RESİM 6: *Enmuzecü't-Tıbb Milli Kütüphane (Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi) 5169.*

Netîcetü't-Tıbb: Emir Çelebi'ye ait bir başka eserdir. *"Emir Çelebi'nin Balıkpazarı'nda açtığı dükkânında kendisinin bulunmadığı zamanlarda şakirdinin hastalara ilaç verebilmesi için rehber olmak üzere hazırladığı eseridir.*[17]" Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.2276, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fa 958M/2, Ha 188, Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları 252/1, Koyunoğlu 1427, 12082/3, Nuruosmaniye 3464/2, 3/4221, Mâlik bin Abdülaziz Maktabat al-Makaziyye 518, Esad Efendi 2457/2, Cerrahpaşa Tıp Tarihi 36, 59, 244/3, 252/2, 578/1, 637/1, Hacı Selim Ağa 863/2, Arkeoloji Müzesi 768, Tire Necip Paşa 213/2, Kitâbhâne-i Meclis-i Şûrâ-yı Millî 39603, Ali Emîrî Tıb 340, Hacı Mahmud 5566, İzmir 434, Kahire Üniversitesi Türkçe Yazmaları 5842, Lala İsmail 709/5, Petersburg Doğu Dilleri Enstitüsü 62/2, Şehit Ali Paşa 2022/3.

İstiskâ İçin Müfîdler: Emir Çelebi'nin kendi bulduğu çeşitli ilaç terkiplerinin yer aldığı eseridir.[23] Eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası Cerrahpaşa Tıp Tarihi 197/3 arşiv numarasına kayıtlıdır.

Lugât-ı Müşkilât-ı Eczâ: 1615 yılında Derviş Siyahî Lârendevî tarafından yazılan bir tıp sözlüğüdür. Yazar, ilaçlarla ilgili on yıllık bilgi birikimini bu eserde dile getirmiştir. Bu durumu eserinde *"her bir derviş sâhib-i kemâle dûş oldukda anlardan bu ilme lâzım olan eczâlarıŋ müşkil olan isim-*

lerün ahz idüp on yıl mikdârı seyâhatde sa'y idüp çalışdum zikr olunan lugâtlarıŋ her birin düşdükce üstâddan istifâde idüp zabt ü tasarruf idüp âleme getürüp tahrîr kıldum.[18]" cümleleriyle ifade etmiştir. Eserde ilaçların ve ilaç yapımında kullanılan bitkilerin sadece Türkçe adları gösterilmemiş; Arapça, Farsça ve Yunanca isimleri de verilmiştir. Eser üzerinde Sibel Murad tarafından 2009 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ (Giriş-Metin-İnceleme-Dizin), adlı bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Yazmanın Manisa İl Halk Kütüphanesi 1460/2 arşiv numaralı nüshasının (Resim 7) ve Hafid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 455 arşiv numaralı nüshasının (Resim 8) birer varağı ekler bölümünde verilmiştir. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları 252/2, Cerrahpaşa 2/19, 2/146, Hafid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 455, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.)1/1034, Revan Köşkü (Topkapı Sarayı Müzesi) 3/1690, Çapa 2/3338, İstanbul Üniversitesi Ktp. 2/7095, Manisa İl Halk Kütüphanesi 2/1440, 1440/2, 1460/2, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları S 4659, Milli Kütüphane (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi) 99, Gürcistan Bilimler Akademisi Türkçe Yazmaları K 39.

Mecmaü't-Tıbb: Bazı kataloglarda Mücemmâtü't-Tıbb olarak da geçen eser Derviş Siyahî Lârendevî tarafından 1615 yılında kaleme alınan manzum bir tıp kitabıdır. Eserin Manisa İl Halk Kütüphanesi 1858/2 arşiv numaralı nüshasından bir varak ekler bölümünde verilmiştir (Resim 9). Eser üzerine Siyâhî Karamanî Larendevî'nin Mecma-i Tıp Adlı Eseri (Gramer-Metin-Sözlük) adıyla Mücahit Akkuş tarafından yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

RESİM 7: *Lugât-ı Müşkilât-ı Eczâ Manisa İl Halk Kütüphanesi 1460/2//*

RESİM 8: *Lugât-ı Müşkilât-ı Eczâ Hâfid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 455.*

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2948/1, 2927/1, Manisa İl Halk Kütüphanesi 1858/2, 7710/3, Cerrahpaşa 204, 413, 478, Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2039/1, Kemankeş Emir Hoca (Selim Ağa Ktp.) 1/350, Köprülü Ktp. 2. Bölüm 1/353, Aziz Mahmut Hüdâi 2/1735, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 578/6, Nuruosmaniye 3/3556, Lala İsmail Efendi (Murad Molla Ktp.) 3/389, Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1471, Husrev Paşa (Süleymaniye Ktp.) 470, Fatih (Süleymaniye Ktp.) 2/3586, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 7095/2, 7125, 7129/1, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Y-235/4, Köprülü Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 353/1, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 98, 2739/1, Darülkütüb, Kısm-ı Fehâris el Şarkiyya 4210, Çapa Tıp Tarihi 4446, Tercüman Gazetesi Türkçe Yazmaları 235/4, Koyunoğlu 12079, Çorum 2948/1, Dârü'l Kütüb, Kısm-ı Fehâris el Şarkiyye 3210, 4208, 4209, Darulkutub Tıb Türkî 32,

Risâle fi't-Tıbb: Derviş Siyahî Lârendevî tarafından kaleme alınan bir eserdir. Yazma "İhtiyârât-ı Bedîi ve Şifâü'l-Fuâd adlı eserlerden seçme man-

RESİM 9: *Mecma'ü't-Tıbb Manisa İl Halk Kütüphanesi 1858/2.*

zum tercümelerdir.[23] Bazı hastalıkların alâmetlerinden ve tedavi yöntemlerinden bahseden eserin telif tarihi 1616'dır. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Kahire Üniversitesi Türkçe Yazmaları 6896, Topkapı Sarayı Revan Köşkü 1690/3, Saint Petersburg 546.

Risâle-i Hâsatü'l-Kilye ve'l-Mesâne: Devrinin önemli hekimlerinden olan Âhî Çelebi tarafından böbrek ve mesane taşları üzerine yazılmış bir eserdir. Eserde taşın bedende nerelerde olduğu, belirtileri, ilacı, taşın idrar yolunu zedelediği zaman yapılacak tedavi anlatılır.[9] Eser II. Bayezid devrinde yazılmıştır.[17] Eser üzerinde Yalçın Yurdakul tarafından 2001 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Risale-i Hâsatü'l-Kilye ve'l-Mesâne (Giriş-inceleme-metin-sözlük-tıpkıbasım), adlı bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1491, Cerrahpaşa 1/45, Ali Emîrî Efendi 3/58, 5/298, 155, Hamidiye (Murad Molla Ktp.) 4/1463, İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmaları 7101.

Şifâü'l-Fuâd lî Hazreti Sultan Murad: Fatih Dârüşşifâsı başhekimlerinden Zeynelabidin bin Halil (ö. 1647) tarafından 1628 yılında yazılarak IV. Murat'a sunulan eser on yedi fasıl olarak düzenlenmiş, günlük hayatta kullanılan bitkisel ve hayvansal yiyeceklerin özellikleri, yeme içime prensipleri ile saç uzatıcı ve cinsel gücü arttırıcı ilaç terkipleri verilmiştir.[8] Eserin Milli Kütüphane A 578/1 arşiv numaralı nüshanın bir varağı ekler bölümünde verilmiştir (Resim 10). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2968, 2912/1, 2915/4, 2942/2, Milli Kütüphane (Adana İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu) 1104/2, Manisa İl Halk Kütüphanesi 3726/2, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 537/1, 418/2, Cerrahpaşa 34, 1/35, 2/24, 2/327, 2/332, 266, 334, 363, 651/2, Fatih (Süleymaniye Ktp.) 3621, 369, Çapa 2/4452, 3334, 4445, İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or. 1157/1, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp.) 4/1367, Milli Kütüphane A 578/1, A 4567/2, Revan Köşkü (Topkapı Sarayı Müzesi) 1690/1, 1691, Kütahya Vahid Paşa 799, Ali Emîrî Efendi 140, 1/141, 142, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 56, S 4664, Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2116/9, 2882/3, Nuruosmaniye 1/3540, 1/3541, Laleli (Süleymaniye Ktp.) 1627, 1639, 3735, Adana İl Halk Kütüphanesi 2/1104, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktp.) 5536, 5567, 5563, 5579, İstanbul Üniversitesi Ktp. 691, 2732, 2/3956, 7074/2, 7087, 7091, 7093, 1/7095, 7150, Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1357, 2/1421, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.2021, Laleli (Süleymaniye Ktp.) 1627, 1639, Hazine Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 577, 1767, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.)7/1041, Bayezıd Umumi Ktp. 8006/3, 16367, Şazeli Tekkesi (Süleymaniye Ktp.) 149/1, Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2832, 2116, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 2/405, Belediye Mu-

RESİM 10: *Şifâü'l-Fuâd lî Hazreti Sultan Murad Milli Kütüphane A 578/1.*

allim Cevdet 110, 115, Kastamonu İl Halk Ktp. 2/418, Manisa İl Halk Kütüphanesi 3/3726, Reşit Efendi (Süleymaniye Ktp.) 694/8, Saliha Hatun (Süleymaniye Ktp.) 152, İzmirli İsmail Hakkı (Süleymaniye Ktp.) 2/1910, Hacı Beşir Ağa (Süleymaniye Ktp.) 10/676, İzmir Milli Kütüphanesi 1640/9, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları E.H. 1818, E.H. 1819, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 947, Tahir Ağa Tekkesi (Süleymaniye Ktp.) 408, 583, Kasidecizade (Süleymaniye Ktp.) 460, Lala İsmail (Süleymaniye Ktp.) 389/7, 566, Camiat el-İmam Muhammed bin Saud el İslâmiyye 8118, TDK Kütüphanesi Yz. A. 264, Kahire Üniversitesi Türkçe Yazmaları 2365, 5858, 6242, 6479, 6779, Arkeoloji Müzesi 738/20, 1250/1, Feridun Nafiz Uzluk 110, 125/3, 151, 197, 6819, 6913, Elif Efendi 85, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege 18894/1, 18894/2, Koyunoğlu 12041, Bibliothek Bratislava TF 87, 434, Bursa Genel 2113/2, Haraççıoğlu 1132/1, İzmirli İsmail Hakkı 1910/2, Petersburg Doğu Dilleri Enstitüsü 349.

Mesâil-i Tıbbiye: Zeynelabidin bin Halil (ö. 1647) tarafından yazılan eser, diğer eseri (Şifâü'l-Fuâd lî Hazreti Sultan Murad) kadar hacimli ve tanınmış değildir. Yazmanın Milli Kütüphane A 1978 arşiv numaralı nüshasından bir varak ekler bölümünde verilmiştir (Resim 11). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Giresun İl Halk Kütüphanesi (Süleymaniye Ktp.) 3647/4, Ali Emîrî Efendi 142, Milli Kütüphane A 1978

RESİM 11: *Mesâil-i Tıbbiye Milli Kütüphane A 1978.*

Devâü'l-Emraz: 1647-1648 yılları arasında dört kez hekimbaşılığa getirilerek tekrar azledilen Sakızlı İsa Çelebi'nin 1644 yılında yazdığı 361 bölümden oluşan eserdir. Eserde hastalıkların teşhis ve tedavi usulleri ayrıntılı olarak anlatılır. Kitabın bir bölümü kuvvet veren macun ve terkiplere ayrılmıştır.[23] Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 8, 5868, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.)1023, Ayasofya Ktp. (Süleymaniye Ktp.) 3615, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 401, Darulkutub Tıb-Türkî 8.

Nizâmü'l-Edviye: Müfredât-ı İsâ Efendi olarak da bilinen ve sözlük şeklinde düzenlenen eser Sakızlı İsa Çelebi tarafından yazılmıştır. İlaçların Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıklarının alfabetik olarak sıralandığı hacimli bir tıbbî eserdir. *"İbni Baytar'ın Müfredât'ı temel alınarak yazılmıştır. İlaçların Türkçe, Arapça, Farsça, İbranice, Latince, Süryanice, Yunanca, İspanyolca, Macarca, Fransızca, İtalyanca, Hinduca, Berberice adları verilir. Adı ebced hesabıyla telif tarihini gösterir. İlaçların fizyolojisi, ilaçlar hakkında daha önceki hekimlerden veya botanik alimlerden nakilleri, zaman zaman kaynak da göstererek verilir.[23]"* Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Yeni Câmi (Süleymaniye Ktp.) 1174, Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1405, 1422, Hekimoğlu Ali Paşa (Millet Ktp.) 567, Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 416, 2708, Nuruosmaniye 3612, Kahire Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 5874, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Türkî 14, Tıbbı Türkî 34, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.)1036, İskenderiye Üniversitesi Mayerhof 3, Darü'l Kütüb Kısm-ı Fehâris el Şarkiyye 4939, 4940, Feridun Nafiz Uzluk 114/2, 124/1, 6805, 6815, 6824, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2016/1, Bibliotheque Nationale Türkçe Yazmaları 1277, Ali Emiri Tıb 282, Arkeoloji Müzesi 1249.

Gâyetü'l-Beyân fî Tedbir-i Bedeni'l-İnsan: İslam'ı seçmiş, Halep'in tanınmış Hıristiyan kökenli ailelerinden birinin oğlu olan ve Salih bin Nasrullah olarak da bilinen İbni Sellum el-Halebî tarafın-

dan 1664 yılında kaleme alınmış bir eserdir. Eser, pratik bir el kitabı niteliğindedir ve oldukça sade bir dille yazılmıştır. Yurt içinde ve yurt dışında tespit edebildiğimiz 137 nüshasının bulunması eserin devrinin tanınan ve değer verilen bir ürünü olduğunun göstergesidir. Eser üzerinde Zekiye Gül Elbir tarafından 2000 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Salih bin Nasrullah İbni Sellum el-Halebî, Gâyetü'l-Beyân fî Tedbiri Bedeni'l-İnsân (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin), adlı bir doktora çalışması yapılmıştır. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Köprülü Ktp. 975, Fa 975, Safranbolu 237, Nuruosmaniye 3535, 3563, 3564, 3565, Milli Kütüphane A 528/3, A 1645, A 2349, A 2828, A 2838, A 3005, A 3167, A 3449, A 3458, A 3651, A 4799, A 7228, A 8434/1, B 227/1, A 8434/1, A 8326, B 227/1, B 489/22, Ali Emîrî Efendi 211, 212, 213, 215, 216, Cerrahpaşa Tıp Tarihi 42, 109, 117, 136, 156, 159, 182, 2/156, 200, 202, 206, 247, 339, 450, Hamidiye (Murad Molla Ktp.) 1030, 2/1007, 11/1041, Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2065, Çapa 4447, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları A 119, Milli Kütüphane (Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi) 5151, Milli Kütüphane (Sinop İl Halk Kütüphanesi) 17603, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 409, Konya Karatay Yusufağa Kütüphanesi 146, 8651, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2897, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi 237, Erzurum İl Halk Kütüphanesi 23989, Milli Kütüphane (Elazığ İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu) 16, 3317, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 418/1, 1530, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi 339, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi El 2960, Manisa İl Halk Kütüphanesi 5335, Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi (Süleymaniye Ktp.) 482, Milli Kütüphane (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi) 970, Milli Kütüphane (Samsun İl Halk Kütüphanesi) 1392, Gürcistan Bilimler Akademisi Türkçe Yazmaları L 29, Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Vat. Turco 271, Newyork Bodleian Kütüphanesi Türkçe Yazmalar MS Turk. e. 33/1, Balıkesir 304, Selim Ağa Ktp. 1/874, Ali Emîrî Efendi 214, Fatih (Süleymaniye Ktp.) 1/3586, 3587, Antalya Tekelioğlu 482, İstanbul Üniversitesi Ktp. 7039, 7056, 7069, 7078, 7132, Ayasofya Ktp. (Süleymaniye Ktp.) 3679, Süleymaniye Yazma Bağışlar 816, Süleymaniye Ktp. Yeniler 4047, Cerrahpaşa Tıp Tarihi 238, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2897, Hasan Hüsnü Paşa (Süleymaniye Ktp.) 1363, Pertevniyal Valide Camisi Ktp. 745, Akşehir 341, Tavşanlı Zeytinoğlu 409, Revan Köşkü (Topkapı Sarayı Müzesi) 1676, 1678, Ali Emîrî Efendi 211, III. Ahmed Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 2063, Hazine Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 654, Selimiye Camii Ktp. 460, Reşit Efendi (Süleymaniye Ktp.) 698, 710/1, Elmalı 2960, Veliyyüddin Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2521, Ayasofya Ktp. (Süleymaniye Ktp.) 3680, Milli Kütüphane (Samsun) 1392, Yusuf Ağa (Süleymaniye Ktp.) 8651, Belediye Muallim Cevdet 140, K 309, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktp.) 5520, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1/2476, Süleymaniye Yazma Bağışlar 1494, Râşid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1243, Atıf Efendi Ktp. 1964, İzmir (Süleymaniye Ktp.) 433, İbrahim Efendi (Fatih (Süleymaniye Ktp.) Ktp.) 1/574, Mihrişah Sultan (Süleymaniye Ktp.) 2/345, Yeni Câmi (Süleymaniye Ktp.) 922, Laleli (Süleymaniye Ktp.) 1640, 1641, Husrev Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2/472, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Talat 21, Talat 30, Talat 36, Talat 55, S 4658, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R 329/1, R 6316, R 6732, R 8885, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları R. 1676, R. 1677, R. 1678, H. 654, Y. 4046, A. 2063, Mektebetül-Evkâfil-Amme Türkçe Yazmaları (Musul-Irak) Medresetü'l-Emniye fi Câmii'l-Başâ 22/24, İzmir Milli Kütüphanesi 1660, 1103/1, ABD New Jersey Princeton Üniversitesi Türkçe Yazmaları Garrett Collection Houstma Series Ottoman Turkish 1181H, Kayseri Raşit Efendi Eski Eserler Kütüphanesi 1243.

El Fevâidü'l Cedîde ve'l Kavâidü'l Tıbbiye: İlaçların tarifinden ve hangi hastalıklarda nasıl kullanıldıklarından bahseden[23] bu eser de İbni Sellum el-Halebî tarafından yazılmıştır. İlaç adlarının alfabetik olarak sıralandığı eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası 93 varaklık Aziz Mahmut Hüdâi 1735/1 arşiv numarasında kayıtlıdır.

Resâilü'l-Müşfiye fi Emrâzi'l Müşkile: Devrinin başarılı hekimlerinden ve asıl adı Moşe ben Raphael Abravanel olan Yahudi dönmesi Hayâti-

zâde Mustafa Feyzi Efendi tarafından kaleme alınmış beş kitaptan meydana gelen bir eserdir.[8] IV. Mehmet'e sunulmuştur. Eserin beş risâleden oluşturulmuş olması dolayısıyla eser Hamse-i Hayâtizâde olarak da bilinir. Bu risâleler Risâle-i Maraz-ı Efrenc, Risâle-i Maraz-ı Pilica, Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye, Risâle-i İllet-i Merâkiyye, Risâle-i Hummâ-yı Rediye adlarını taşımaktadır. Eser bazı kütüphanelerde Resâilü'l-Müşfiye fî Emrâzi'l Müşkile adıyla tek kitap olarak yer alırken bazılarında ise ayrı ayrı risaleler şeklinde bulunmaktadır. Çalışmaya bu eserlerin tamamı dâhil edilmiş, risaleler için ayrı başlıklar verilmiştir. Kataloglarda Resâilü'l-Müşfiye fî Emrâzi'l Müşkile adıyla aktarılan eserin tespit edebildiğimiz nüshalar şunlardır:

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2/2543, 2896/1, 2917/2, 2920/1, Milli Kütüphane (Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu) 4907, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları A. 2126, R. 1680, H. 550, İstanbul Üniversitesi Ktp. 1730, 2736, 4234/5, 7051, 7102, 7114, 7130, Hafid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 265, Selim Ağa Ktp. 868, Cerrahpaşa 219, 473, Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1389, Ali Emîrî Efendi 274, Nuruosmaniye 2/3473, 2/3492, 3512, 3513, 3514, 3596, Kastamonu İl Halk Ktp. 1670, Tavşanlı Zeytinoğlu 411, Revan Köşkü (Topkapı Sarayı Müzesi) 1680, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1025, 1041, Yusuf Ağa (Süleymaniye Ktp.) 480, Ali Emîrî Efendi 103, 108, 272, 273, 275, 277, 342, Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 5-1/1472, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2473, 2476, 2479, Hekimoğlu Ali Paşa (Millet Ktp.) 573, 565, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2917, Veliyyüddin Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2519, 2522, 3/2543, Ayasofya Ktp. (Süleymaniye Ktp.) 3682, Hazine Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 550, III. Ahmed Ktp. (Topkapı Sarayı Müzesi) 2126, Milli Kütüphane A 1728/1, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.3580, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Türkî Talat 106, Mecâmi Türkî Talat 62, m Tıbbı Türkî 4, Kahire-Mısır Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 9040/1, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.2340, Chester Beatty 483, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3497/2, 3512, 3513, 3514, British Museum 5984, Koyunoğlu 12057, 12074, 12075, Feridun Nafiz Uzluk 14/2, 6774, 6797/1, British Library Or. 12154, Zahiriye 64, 14115, 3877, 6823, Talat Mecami Türkî 104, Kuveyt Üniversitesi 629, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi 1142, Ankara İlahiyat 36927/2, Arkeoloji 738/21, Beyrut Amerikan Üniversitesi MS 616, Darü'l Kütüb 1196/2, Gotha 74, 1980, 1981, Hacı Mahmud Efendi 5584/1, İskenderiye Belediye Funun Mutanavvia 547/d, Bağdat Evkâfü'l Ammâ 566, Orhan Camii 3250, Serez 3886, Türk Tarih Kurumu Y 415/2, Vahid Paşa 803.

1) Risâle-i Maraz-ı Efrenc: Frengi hastalığı ile ilgilidir ve yirmi dört fasıldır. Hastalığın oldukça ayrıntılı bir tarifinin yapıldığı risalede tedavide kullanılan bitki ve ilaçların özellikleriyle kullanım biçimleri de yer almaktadır.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2896/3, 2920/3, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3512/3, 3513/3, 3514/3, 3596.

2) Risâle-i Maraz-ı Pilica: Plica polonica adlı deri ve saç hastalığını anlatır ve sekiz fasıldır.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2896/4, 2920/4, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3512/4, 3514/4.

3) Risâle-i Sevdâ-yı Merâkiyye: Akıl ve ruh hastalıklarından bahseden bu risale yedi fasıldan oluşmaktadır. Akıl ve ruh hastalıklarının karındaki bozukluklardan olduğu zannedilen risalede adı geçen hastalığın Risâle-i İllet-i Merâkiyye'de anlatılan hastalıktan farkı da verilmiştir.[23]

Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Vat. Turco 281/1, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2896/2, 2954/5, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3482/2, Viyana 385, 386.

4) Risâle-i İllet-i Merâkiyye: *Hastalık mezanteriyel damar ve lenflerinde meydana gelen kötü mizaçlı ateş ârız olduğunda ortaya çıktığından bu isimle anılır. Tıp tarihçilerinin tifüse benzettikleri bu hastalığın mahiyeti tam olarak aydınlatılamamıştır.*[8] Risale dokuz fasıldır. Risalede ele alınan ve tifüse benzeyen hastalığın mahiyeti tam olarak anlaşılamamıştır.

Kahire Üniversitesi 6264, El Medresâtü'l Rıdvâniyye 1/14, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 3541/2,

5) Risâle-i Hummâ-yı Rediye: Hummâ-yı Vebâiye[8] ve Hummâ-yı Dakkî (Tahir Efendi 1975, 133) olarak da bilinen risâle vebâ ve tedavi yolları hakkında bilgi verir ve on üç fasıldır.

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2896/4, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3512/5, 34 Nk 3514/5, Koyunoğlu 12058

Terceme-i Akrabâdin: Aslen Girit'in Resmo kazası Emari bucağı Hıristiyanlarından olan ve Girit'in Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinden sonra İstanbul'a gelerek Müslümanlığı seçen 1628 doğumlu Nuh bin Abdülmennan (ö. 1707) tarafından yazılmış bir eserdir.[7] Eser Avrupalı yazar Melchios'un eserinin tercümesidir. Tercümeye Nuh Efendi'nin oğlu başlamış, yirmili yaşlarda ölümü üzerine ise yarım kalan çeviriyi 1699 yılında kendisi tamamlamıştır.[8] Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2914, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3492, 3600, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1009, 1010, Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1394, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2012, Cerrahpaşa Tıp Tarihi 33, 40, 302, Tire Necip Paşa 214, Ali Emiri Tıp 24/1, Koyunoğlu 12045, Köprülü II. Kısım 179/1, DTCF, İsmail Saib Sencer I 3597, Tavşanlı Zeytinoğlu 414, Veliyyüddin Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2468, Saint Petersburg 545.

Tuhfetü'l-Erîbü'n-Nâfia li'r-Rûhânî ve't-Tabîb: Sultan IV. Mehmet devri tarihçilerinden olan Hazerfen Hüseyin Efendi tarafından kaleme alınmış tıbbî bir eserdir. İstanköy adasında doğan Hazerfen Hüseyin Efendi kaleme aldığı bazı eserlerde künyesini Hüseyin bin Cafer İstanköyî eş-Şehîr be-Hazerfen şeklinde verir.[20] Hazerfen Hüseyin Efendi 1691 yılında vefat etmiştir. Kitap bir mukaddime ve çeşitli fasıllardan meydana gelir. Eserin mukaddimesinde tıbbın bazı konuları elli dokuz fasıl halinde açıklanmıştır. Eserin diğer bölümlerinde ise müfred ve mürekkeb ilaç terkiplerinden bahseder.[23] Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi 1941, 4486, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3466, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R 986, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Türkî Talat 2, Reşid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 710, Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2086, Isparta İl Halk Kütüphanesi 1941, Mescid-i el-Hac Namr en Nablusi 38, Milli Kütüphane 2051.

Lisânü'l-Etibbâ fî Lugâti'l-Edviye: Hazerfen Hüseyin Efendi (? - 1691) tarafından yazılan tıp sözlüğü niteliğindeki eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım Arapçadan Türkçeye, ikinci kısım Türkçeden Arapçaya tıp terimlerini içermektedir. *"Hastalıkların, mizaçların, bünyelerin kısaca tariflerinin yapıldığı eserde ünlü Arap, Acem ve Rum hekimlerinin tavsiye ettikleri ilaçlardan da bahsedilmiştir. Bazı kaynaklarda ayrı bir sözlükmüş gibi gösterilen Fihrisü'l-Evâm'ın Lisânü'l-Etibbâ ile aynı eser olduğu anlaşılmaktadır.[20]"* Yazmanın Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi) 118/1 arşiv numaralı nüshasından bir varak ekler bölümünde verilmiştir (Resim 12). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Kahire-Mısır Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 8632/1, 8632/2, Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi) 118/1, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Yz. B 51, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları m Lugatı Türkî 19, Reşid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 705, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1041, Şehit Ali Paşa (Süleyma-

RESİM 12: *Lisânü'l-Etibbâ fî Lugâti'l-Edviye Milli Kütüphane (Çankırı İl Halk Kütüphanesi) 118/1.*

niye Ktp.) 2086, Bağdatlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1474.

Fihrisü'l Ervâm: Hazerfen Hüseyin Efendi (? - 1691) tarafından yazılan ve sözlük niteliği taşıyan eser Anadolu Türklerinin kullanabilmesi için hazırlanmış bir müfredât kitabıdır. Eserde çeşitli müfredât kitaplarında geçenen Farsça, Arapça, Yunanca, Süryanice ve İbranice, ilaç adlarının Türkçe karşılıkları verilmektedir. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1474, Şehid Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2086/2, Reşid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 705/2, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1041/4.

Teşrîh-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylosûfan: Şirvanlı Şemseddîn-i İtâkî tarafından yazılmış resimli bir anatomi kitabıdır. Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak IV. Murat için yazılmış olması ve içinde veziriâzam Recep Paşa için uzunca bir methiye bulunması dolayısıyla eserin yazılış yılı Recep Paşa'nın sadâreti olan 1629-1631 arası olmalıdır.[7] Eserin birçok tıbbî yazma gibi çeviri veya adapte olmaması, çeşitli kaynaklardan alınmış otuzdan fazla şematik resim bulundurması ve birçok anatomik terimin Türkçe olarak verilmesi eseri bilim tarihi ve Türkçe açısından önemli kılan özelliklerdir. Eser, Prof. Dr. Esin Kâhya tarafından yayımlanmıştır.[19] Eserin bilinen nüshaları şunlardır:

Bağdadlı Vehbi Efendi (Süleymaniye Ktp.) 1476, Husrev Paşa (Süleymaniye Ktp.) 464, Laleli (Süleymaniye Ktp.) 1644, Belediye Muallim Cevdet 1/156, İstanbul Üniversitesi Ktp. No. 2662, 7096.

Cerîdetü'l-Etibbâ ve Harîdetü'l-Elibbâ: Sultan Bayezid Dârü'ş-şifâsı baştabiplerinden Kahvecizade Ahmed ibni Hacı Hüseyin Efendi tarafından yazılan beş fasıl üzerine tertip edilmiş bir tıp eseridir. Kahvecizâde bu eserde tıpla ilgili tecrübelerini beyân etmiştir.[16] Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Cerrahpaşa 285, 1/252, 568, Revan Köşkü (Topkapı Sarayı Müzesi) R. 1700, Reşit Efendi (Süleymaniye Ktp.) No. 690/1, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp.) No. 2462, Belediye Muallim Cevdet 156K, Ali Emîrî Efendi 76, 244, 245, İstanbul Üniversitesi Ktp. No. 3/7095, 7104, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları R. 1700, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu Tıb 244, 245, İstanbul Üniversitesi Ktp. 3/7095, 7104, Feridun Nafiz Uzluk 101/1.

Hâşiye-i Levâzımü'l-Hikme fi't-Tıbb: Mehmed bin Ahmed bin İbrahim Edirnevî (öl. 1088/1676'dan sonra) tarafından yazılan hacimli bir tıp eserdir. İbrahim Edirnevî Edirne ve İstanbul'da tahsilini ikmalden sonra seyahatle Hindistan'a kadar giderek on sene tababetle Hind padişahı nezdinde kaldığı ve sonra da vatanına dönerek ömrünü tedris ve telifle geçirdiği bilinmektedir.[16] Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Selimiye Camii 6115, Fatih 3541, Cerrahpaşa Tıp Tarihi 667, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 3597, Çapa Tıp Tarihi 4118, Berlin Mss. Or. 4958/1, Tavşanlı Zeytinoğlu 408, Veliyüddin Efendi (Süleymaniye Ktp.) 2547 .

Terceme-i Kâmusü'l Etibbâ ve Nâmüsü'l Elibbâ: Medyen bin Abdurrahmân el-Mısrî el-Kusûnî'nin aynı adlı eserine Muhammed bin Ahmed bin İbrâhîm el-Edirnevî'nin yaptığı tercümedir. Edirnevî tercümeyi 1677'de tamamlayarak IV. Mehmet'e ve Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ithaf etmiştir. Tarafımızdan incelenen Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2015 numarada kayıtlı olan yazmanın istinsah tarihi H.1088 (M.1680)'dir. Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

Şehit Ali Paşa (Süleymaniye Ktp.) 2015, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Tıbbı Timuriyye 275, Hamidiye (Süleymaniye Ktp.) 1016, Dârul Kütüb, Kısm-ı Fehâris el-Şarkiyye 3753.

Tâdilü'l-Emzice fî Hıfzı Sıhhati'l-Beden: Osmanlı şairlerinden Halepli Şuûrî Hasan Efendî (öl. 1105/1693) tarafından kaleme alınan tıbbî bir eserdir. Eser Osmanlı vezirlerinden Ahmed Paşa adına yazılmıştır. Yazmanın Milli Kütüphane A 3294/2 arşiv numaralı nüshasının bir varağı ekler bölümünde verilmiştir (Resim 13). Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır:

RESİM 13: *Tâdilü'l-Emzice Milli Kütüphane A 3294/2.*

İngiltere Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Or. 8727, Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları R 1152, Hafid Efendi (Süleymaniye Ktp.) 264, Ali Emîrî Efendi 66, 67, 68, Cerrahpaşa 279, 289, İstanbul Üniversitesi Ktp. 602, Fatih (Süleymaniye Ktp.) No. 3547, Milli Kütüphane A 3294/2, Serez (Süleymaniye Ktp.) No. 2748, Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Ms.or.oct.2496, Ms.or.oct.2280, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları 947, Serez 2748, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji 6694, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktp.) 6292.

KAYNAKLAR

1. Akar A, Türk Dili Tarihi, I. Baskı. İstanbul; Ötüken Yayınları; 2005. s.239.
2. Önler Z. "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yazılmış İki Tıp Kitabında Yer Alan Sağlık Bilgisi Terimleri [Health Terms in Two Medical Books Written During Old Anatolian Turkish Period]" Belleten. TDK yay; 1985. s.89-130.
3. Önler Z, "XIV-XV. Yüzyıl Türkçe Tıp Metinlerinin Dili ve Söz Varlığı [Language and Vocabulary of Turkish Medical Texts in 14th-15th Century]", Kebikeç, Yıl: 3, S.6. s. 157-168, 1998.
4. Önler Z, "XIV.-XV. Yüzyıl Tıp Metinlerinde Türkçe Bitki Adları [Turkish Plant Names in XIV th-XVth Century Medical Texts]" Kebikeç, S.18, s.273-301. 2004.
5. Keskinbora HK, "13. ile 15. Yüzyıllar Arasında Anadolu'da Bilim Dili: Türkçe [Turkish: The Language of Science in Anatolia Between 13th and 15th Centuries]", Türkiye Klinikleri, J Med Ethics 2008, 16:74-79.
6. Güven M, "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Tıp Yazmalarındaki Türkçe Organ Adları Üzerine Bir İnceleme [An Analysis On Turkish Organ Names Which Are Taken Place in Medicial Narration That Had Been Written in Old Anatolian Turkish]", Türklük Bilimi Araştırmaları, 26. Sayı, s. 109-141, Niğde, Güz-2009.
7. Şehsuvaroğlu BN, Erdemir Demirhan A, Güreşsever Cantay G. Türk Tıp Tarihi, Bursa, Taş Kitapçılık, 1984:102, 108, 108, 108-109, 93.
8. Bayat AH. Tıp Tarihi, I. Baskı, İzmir, Sade Matbaa, 2003: 258, 261, 264, 264, 264, 265.
9. Adıvar A, Osmanlı Türklerinde İlim, V. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi; 1991: 62, 129, 66.
10. Yıldırım N. "Alâim-i Cerrâhîn Üzerine Bazı Yeni Bilgiler [Some New Information about Alâim-i Cerrâhîn]", I. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İTÜ, 14-18 Eylül. Tıp-Diş Hekimliği-Eczacılık Tarihi Bildirileri II, İstanbul 1981, s. 169-181.
11. Yıldırım N. "Alâim-i Cerrâhîn'in Bilinmeyen Bir Özeti: Nebzeti'n-Min el-Cerrâhîn [The Unknown a Summary of Alâim-i Cerrâhîn: Nebzeti'n-Min el-Cerrâhîn]", Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul, İstanbul, 1986, s. 100-104.
12. Yıldırım N. "Alâim-i Cerrâhîn'de (1505) Frengi [The Syphilis, in Alâim-i Cerrâhîn]", Tıp Fakültesi Mecmuası 54, İstanbul, 1991, s. 353-360.
13. Yıldırım N. "İbrâhim bin Abdullah. Alâim-i Cerrâhîn Adlı Türkçe Eseriyle Tanınan Osmanlı Cerrahı", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 21, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 284-5.
14. Acıduman A, Er U, Belen D. "Cerrah İbrahim ve Alâ'im-i Cerrâhîn'in Nöroşirürji ile İlgili Bölümleri [Surgeon İbrahim and Chapters Related to Neurosurgery of Alâ'im-i Cerrâhîn]", Türk Nöroşirürji Dergisi, 2007, Cilt 17, Sayı 3, s. 170-182.
15. Güleç İ. "Gelibolulu Musluhiddin Sürûri, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Maârif İsimli Eseri [To hail from Gelibolu Musluhiddin Sürûri, His Life, Personality, Works and Bahrü'l-Maârif work called]", Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies, XXI, s. 211–236, 2001:231-2.
16. Bursalı Tahir M. Osmanlı Müellifleri, İstanbul, Meral Yayınları, c.II, Tabibler Faslı, s. 193-247, 1975: 197, 220, 223.
17. Bayat AH, Osmanlı Devleti'nde Hekimbaşılık Kurumu ve Hekimbaşılar, I. Baskı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999:59, 25.
18. Derviş Siyâhi Lârendevî, Lügât-ı Müşkilât-ı Eczâ, Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 1460/2, varak 66.
19. Kahya E. Şemseddîn-i İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. 1996.
20. İlgürel M. "Hüseyin Efendi Hazerfen" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, cilt 18, s. 544 - 545. 1998:544, 545.
21. Kaya D, Ünver N, Kutlu ES, Soyak H. Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu. Ankara: Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları; 2004. CD I-II.
22. İhsanoğlu E, (ed.) Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları (Arapça, Türkçe ve Farsça) Kataloğu (Haz. Şeşen R, Akpınar C, İzgi C) İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1984.
23. İhsanoğlu E, (ed.) Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi "History of The Litterature of Medical Sciences During The Ottoman Period" (Haz. İhsanoğlu E, Şeşen R, Bekar MS, Gündüz G, Bulut V), İstanbul, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2008:95, 141, 142, 189, 155, 235, 233, 301, 248, 248, 262, 312, 286.
24. Şeşen R, İzgi C. Köprülü Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 3 cilt, İstanbul. 1406/1986.
25. Blochet E, Bibliotheque Nationale Catalogue des Manuscrits Turcs, Paris, 2 cilt, 1932-33.
26. Flemming B, Türkische Handschriften, teil 1, Wiesbaden, 1968 (Verzeichnis der Orientalischen Handscriften in Deutschland)

27. Flügel G, Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der k.-k. Hofbibliothek zu Wien, 3 cilt, Wien, 1865-67.
28. Götz M, Türkische Handschriften, teil 2, Wiesbaden, 1968 (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deuschland, cilt 13,2).
29. Götz M. Türkische Handschriften, teil 4, Wiesbaden, 1979 (Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deuschland, cilt 13, 4).
30. Fihristü'l-Kütübi'l-Arabiyeti'l-Mahfuza bi'l-Kütübhaneti'l-Hidiviye, 7 cilt, Mısır, (1305-08).
31. Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
32. Rieu C, Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, London, 1881.
33. Cunbur M, Kaya D, Ünver N, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Ankara 1999.
34. Karatay FE, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, 2 cilt, İstanbul, 1961.